

Jelaleddin Kawkazda -4: Çingiz hanyň ölümi / poemanyň dowamy

Category: Kitapcy, Poemalar, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Jelaleddin Kawkazda -4: Çingiz hanyň ölümi / poemanyň dowamy

ÇINGIZ HANYŇ ÖLÜMI

Otagy içinden bekledi Soltan,
Gapydan sekjek ýok her kim-de bolsa.
Orhan işiginde ýatyr garaşyp,
Garpyşjak şo mahal ezraýyl gelse.

Çar tarapdan çapar geldi şähere,
Köşk-eýwanyň öňi doldy atlydan.
Bir-birinden öň aýtmaga synanşyp,
Urunşyp ozjaklar ýany hatlydan.

Habar diýseň uly, dünýä sarsdyrjak,
Öňlerinde Orhan, geçere ýol ýok.
Eşdenleriň ýüregini gopdurjak,
Soltany oýarma Orhanda hal ýok.

Dünýä ýumrulsa-da, Jelaleddiniň
Gapysyndan ätlemäge ýok haky.
Harlap ýatan «gaplaň» üstüne barma
Ýürek gerek misli bedew atdaky.

Alaç näme, dergazaba galsa-da,
Habar ýetmelidi Beýik Soltana.
Bardy-geldi dembermeze ýapyşsa,
Başy gutarmaly, kast etmän jana.

– Soltanym!

Sandyrap, daljygyp, açdy gapyny,

Serkerdäniň aýagyna ýykyldy.
– Özüňi mydama saýgyn bagtyýar,
Çar tarapdan hoş habarlar döküldi.

It ogly Çingizi alypdyr Alla,
Zemine sokuldy mongol hekimi.
Bu dünýäni aýagyna ýykjakdy,
Indi ýörärmikä onuň hökümi.

– Hany, aýdan zadyň ýene gaýtala!
Nireden ölenmiş mongolyň hany?
Orhan sandyrawuk sesli dillendi:
– Indi şu jahanda görmersiň ony.

Jelaleddin emay bilen paýhasly
Jaýlaşyp oturdy tagtyna çykyp.
– Habary anykla, bermän salymyn!
Gazaply sözledi wezire bakyp.

Häkimiň huzurna getirilen çapar
Orhanyň ýanynda çökdi dyzyna.
Ynanarmy? Ynanmazmy? Näguman,
Çaparyň ýürekden çykjak sözüne.

– Öten ýylda Çingiz görüpdür düýşi,
Aňypdyr öňünden hata boljagyn.
Yetmiş üç ýaşynda ötüp düneden,
Wesýet edenmişin, bilip geljegin.

Rehimsiz, doňýürek ol Çingiziň
Hiç kimse-de aýtmaly del ölenin.
Gizlin saklamaly gursakda mäkäm,
Tangutyň ilinde hata bolanyn.

Şol ilde, şo ýyly gurupdyr söweş,
Uçdantutma gyrypdyrlar halkyny.
Ýurdunda ýumurtga togalapdyrlar,
Şäheri ýandyryp, talap mülküni.

Çingiz hanyň meýdin gören kişiniň
Kellesi kakylan kesgir gylyçly.
Alysda, mongolyň gizlin ýerinde
Düýnedenlermişin elleri haçly.

Jelaleddin öz pikirne gümrady,
Çapary diňlänok, duman başynda.
Habary getiren sözleýär ýene,
Wezir-wekil aýlanyşyp daşynda.

– Çingiz mirasdary, ogly Ontaýa
Ölmänkä, beripdir hanlyk, mülk, maly.
Beýleki ogullar gepsiz-gürrüňsiz,
Mydama häkime boýunsynmaly.

Gursakda lowlaýan gahar-gazaba
Soltan çydamady, galdyrды başy.
– Çapary güm ediň! –Berdi permany,
Emiri ýanynda, çolardy daşy.

–Ölүpdir Çingiz han-dünýe batyry,
Gutarypdyr uly urşuň zamany.
Daglardan, dereden, belentden, pesden
Sowulypdyr at deminiň dumany.

Orhan-da pikirin sürmekçi öňe:
– Sylag-serpaý etmeli bor buşlukça!
Jelaleddin onuň manysyz gepin
Ýigrenýär, görmeýär oýnam aşykça.

Ýene gümra boldy gepledip için:
– Indi maňa galan döwür manysyz.
Galan ömrüm geçer elmydam tukat,
Ahmyr köýdi, geçmelidim armansyz.

Uly gynanjyň-da, uly begenjiň
Meniň üçin bu jahanda parhy ýok.
Ýalançyň lezzeti, malyda-mülki
Göze ilmez, altyn-kümşüň nyrhy ýok.

Çingiz hanyň dostumy ýa duşmany,
Deňlikde görerdi, goýardy hormat.
Ýüzbe-ýüz bolmasam ýowuz han bilen,
Nämäge derkarmyş Soltan diýen at.

Gylyç-naýza uruşmasam şo bilen
Bujagaz ýeňişler gerek däl maňa.
Çingiz han seredip, durmasa synlap,
Ýarag şakyrdatmak derkarmy maňa.

Kätibi Nesewä ýollady çapar:
– Tbilisä gelmeli, çagyryň şony!
Dünýäni syndyran serkerde hakda
Ýazylan kitaby getirsin göni.

Nesewi hojaýyn, Toreli şahyr,
Mongol taryhçysy mydam ýanynda.
Soltanyň emrine amal edýärler,
Iliniň taryhyn ýazmaň oýunda.

Jelaleddin ýesirlikde saklaýar
Şahyr-ýazyjyny, taryhçylary.
– Her kim ýazsyn öz iliniň taryhyn –
Nesewä tabyndy ýurt ýesirleri.

Mongol bilmeýärdi gürji dilini,
Gürji düşünmezdi mongol sözüne.
Ilki düşünişmek kyn boldy örän,
Bakardylar bir-biriniň ýüzüne.

Elini, kelläni, aty, goşlary
Görkezip dil açýar, akylly başlar.
Toreliniň ösýärdi söz baýlygy,
Gara güne galdy bendi syrdaşlar.

Bir-birniň dilini öwrendi basym,
Arkaýyn gürleşýär, pikir alyşýar.
Gije-gündiz diwanynda oturyp,
Halkynyň taryhyn ýazma çalyşýar.

Mongol:

«Bu gün bolmasa-da, erte ýa birgün
Girisine girer biziň hanymyz.
Şu Soltany it atan dek atanda,
Ýesirlikden dynar eziz janymyz».

Ýesir mongol ýene atlanyp ata,
Islegi goşulmak mongol leşgerne.
Dünýäň halklaryny çökerip dyza,
Ýok oýun gurmakçy olaň başlarna.

Nesewiň diwanda artykdý işi,
Haýdaşyp işleýär ýesirleň bary.
Dünýä äleminde bolýan wakany
Bilesi gelýärdi olaryň biri.

Diňe mongol täzeligi bilmäge,
Gürrüňlere mydam asýardy gulak.
Täze gelen adamlary aralap,
Habar eşitmäge boldy janserek.

Çingiz hanyň ölümünü buşlana,
Gaýgyrmady, berdi çapar paýyny.
Hoş habary getirenleň şanyna,
Bütün bir gün tutdy şatlyk toýuny.

Äleme ot gorsan mongol serdary...
Ajy habar ýetdi mongol ýesire.
– Çingiz ölen dälidir. Duşman habary!
Dünýäni almany girjekmi göre!

Uýgur, hindi, gürji ýesir bendeler:
– Ýesirlikden indi bize dynma ýok.
Mekanyň dagyny, derýasyn, kölün,
Göwüne, gözlere, görüp ganma ýok.

Mongol ýesiri:

– Ajy habar dogrudygna ant içiň!
– Bendeler ant içdi, ýalady awy.

Ynanmaly boldy, başga ýok çäre,
Dünýesin sil aldy, gark etdi suwy.

Iýmeden-içmeden, gepden-gürrüňden
galdy. Seredenok bende ýüzüne.
Gam-gussa eýeläp ýürek taryny,
Dünýe dar görünýär onuň gözüne.

Çadyryndan çykdy.
Turdy galmagal.

Horezmlı esgerler geldi çar ýandan,
Arasynda hojaýyny Nesewi.
Gara naýza ýüregini paralap,
Taryhçysy ýatyr, tutular ýasy.

Garawul wakany eýledi aýan:
Zory görüp elden beren naýzasnyň
Kütek tarapyny diränsoň ýere,
Çiş ýerine göni oklapdyr özün.

Nesewi alypdyr Çingiz han hakda
Mongolyň ählije ýazan zatlaryn.
Ugrady Tbilisä – Soltanyň ýanna,
Agtardy «Ýassynyň» küti gatlarýn.

Saglyk soraşyldy. Başlady gürrüň:
– Näme üýtgeşiklik, alym Nesewi?
– Taryhçy mongoly giderdik elden,
Munda dolandyr-da onuň nesibi.

– Älemi ýaradan gudratly Allam!
Ne sebäpdür, ömür işim paşanok?!
Mongol taryhynyň söndi dowamy,
Nireden taparyn. Içe syganok.

Ýüregi ot aldy, örtendi bagyr,
Ýene içki syryn dökdi gaharly:
– Hany, garawullar, kätip Nesewi?

Kim bakdyka ajy sözli, zäherli?

– Kazasy dolandyr, oňa ýok çäre,
Ýaradan alandyr amanadyny.
Diwanda işleýip, köp çekdi azap,
Herne bolsa galdyrdy ol adyny.

– Ýadygärlik galan bolsa yzynda,
Allanyň emrine edýäriň şükür.
Mongol taryhyny öwrensem diýip,
Gijeler ýatyrkam ederdim pikir.

– Hawa, Soltan, ine, ýazan «Ýassysy»,
Çingiz han dilinden ýazylan kanun.
Kanuny baglapdyr ähli wesýetin,
Okap baş çykarmak indi däl çetin.

Awtordan:

Hormatly okyjym, dogry düşüniň,
Her döwri öz gözi bilen görmeli.
Müň ýyl mundan öňki geçen döwürde
Uruşmaly-çapyşmaly, ýeňmeli.

Älemi ýandyryp, ot gorsanlara
Batyr, dana, weli diýilermişin.
Ene toprak boýalsa-da aň gana,
Gorkynyň astynda söýülermişin.

«Allanyň emridir» diýen düşünjä
Bagryny badapdyr älem ynsany.
Gyrylsyn, ýakylsyn, çapylsyn weli,
«Ýaradandandyr» diýp berenler jany.

Jelaleddin:

– Oka hany, näme ýazdyka mongol,
Çingiziň kanunyn bilip galaly!
Batyrlykdan, gaýrat, göreş ýolundan
Nämeler diýdikä, oka, göreli!

«Öz öýünde, maşgalada, mülkünde
Tertip-düzgün ýola salan kişiler
Tutuş ýurda häkim bolma haklydyr.
On adamdan oňat esger edinip,
Söweşlerde baş bolmagy başarsa,
Bir müň adama-da baş bolup biler».

Jelaleddin:

– Beýik Çingiz ýüreginden syzdyryp,
Dogrusyn aýdypdyr, asyl şek galmaz.
On kişäbaş bolup başarmadyga
Birje adamy-da ynanyp bolmaz.

Okaber Nesewi, okaber ýene,
Ol dananyň wesýetinden ganaly!

«Är kişiň kimdigin biler bolsaňyz,
Onuň aýalyndan almaly mysal.
Aýalyň kelesaň, samsyk bolaýsa,
Özüni ýaramaz alyp baraýsa,
Ana, şol ärleriň hiç ugry bolmaz,
Ar-namysy asyl ýadyna salmaz.

Ärli aýallara gözün dikenini
Damagyn çalsaň-da, bolmarsyň gandar.
Haýryň ýollary inçedir örän,
Ugruny ýitiren Taňryga gargar.

Ogullar atasyn sylamasalar,
Kiçisi ulsuna gulak asmasa,

Aýaly ärini sylamaýanlar,
Güýçli, ejizlere garamaýanlar,

Begzadalar ýurduň baýlygyn sygnap,
Ýurda baýlyk goşman, giderler ýognap.

Ata-baba gelýän döp-dessurlary,
Ýöretmen, unutsa, ýörelgeleri,

Şeýle halkyň lagnat ýagar başyna,
Mugthordan zeper ýeter aşyna.

Şeýle halka kezzaplardyr süýthordan
Saýlanar başyna bolgusyz hanlar».

Jelaleddin:

– Dana Çingiz dogrusyny aýdypdyr,
Şol aýdylan zatlar dünýäni aldy.
Geljekde-de ýene şeýle bolmaly,
Oka, onuň wesýetinden ganaly!

«Kimde-kim meý içip, etse sermestlik,
Akly kördür, baryp ýatan samsykdyr.
Görüp, diňlemegi başarmaz asyl,
Oňşugy geçmese, işi kümsükdir.

Şerapdan baýlyga, akla, saglyga,
batyrlyga jinnek ýaly peýda ýok.
Manysyz sözleri derde ýaramaz,
Gymmaty-da ýeke teňňe şaýça ýok.

Utanç-haýasyzlyk gaplap başyny,
Ýaka tutuşmaga durmaz ýaltanyp.
Akylly adamlar durar gaçarak,
Sadakada ady geçmez ýatlanyp.

Serhoşuň bilime bolmaz meýili,
Sungat höwesi-de bolýandyr öli.
Şöhratly iş etmeklikden ejizdir,
Söýmez maşgalany, tutulgy öýi.

Şerap içmeýäne üç şert baglydyr:
Aýda iki gezek içse şeraby,
Zor adam hatarna goşulsa bolar,
Akyl-huşy sazdyr, kändir ukyby.

Aýda bir gezejik içse şeraby,
Has zor adamlara bolar tirkeseň.

Datmadyklar iň hormata mynasyp,
Şeýle adam nirde bolsa görkeziň».

– Şeýle adam bar!

Böldi Soltan kätibiniň sözünü.

– Şeýle adam sen, Muhammet Nesewi,
Seniň şerap içeniňi göremok.
Şondanmyka, mydam aklyň dür saçýar?
Serhoşlar-a meň gözüme ýaranok.

– Hawa, Soltanym!

Şerap içmeklige bolmady meýlim,
Şeraby göremde ýigrenç döredi.
Bolşuma gynanýan, ýokdur alajym,
Arassa gezmeklik maňa ýarady.

– Gynanyp oturma, hormatly kätip,
Şerapdan adama asla gelmez nep.
Oka, dana Çingiz hany, ýene diňläli,
Weseýtinde känmiş nesihatly gep.

«Är kişiniň iň ilkinji borçlary
– Duşmanyň hüjümin etmek kül-uşak.
Ähli zadyn gaňryp alyp elinden,
Ony ýeňip, kök-damaryn köwlemek».

– Çingiz han erkege degişli zady,
Kadalary ýerne salyp bildi-de,
Kakamyň saýlama bedewin münüp,
Şasumaklaň üstlerinden güldi-de.

Meni ele salmak soňky arzuwy,
Men-de çapysjakdym durup ýüzbe-ýüz,
Elime düşse-de öldürmä dözmän,
Maksada ýetjekdim aýdyp sözme-söz.

Peläket han öldi, şoňa gynanýan,
Beýik duşman gitdi dünýe ýüzünden.

Ýalançy boşady, maňa gyzyksyz,
Ýaşamak nä derkar, ötsem jahandan.

Häsýetim bilýärdi, berýärdi baha,
Batyrlygym ýüregine berdi ot.
Boýun egdirmäge eýledi dalaş,
«Dag arslany» diýip dakanmysyn at.

Çingiz han «Ýassyda» ýazar şeýleräk:
«Geçer ýene baş ýüz müňe çen ýyllar.
Han tagtyna müner üýtgeşik nesil,
Ýörelge saklansa, hoş bolar iller».

Akyl öwrenmeklik irizdi halys,
Söweşmek-de indi düşdi ýürege.
Ykbalyňa kaýyl bolmak makuldyr,
Indi ýol gutardy, ýokdur ýörelge.

Näletsiniň uruş irizdi halys,
Janym ýakyp ýörenime degmedi.
Uruşsyz-söweşsiz, gaýgysyz-gamsyz,
Älem nurda ýeke gezek bolmady.

Tabori dagynda otyrys ynha,
Gürjüstan-da, hol-ha, aýak astynda.
Gürji halky bilen ýaka towlaşyp,
Yslam tugun dikmek olaň üstünde.

Lemmer-lemmer goşun ýygnap daşyma,
Garpysjakdym mongol leşgeri bilen.
Ol maksatlar indi öwrüldi puja,
Höwes ýerde galdy, bu dünýä ýalan.

Atam ýaly atsam diýýän özümi,
Hazar deňzindäki çolaja ada.
Amanady tabşyrmaly bolaryn,
Ýat toprakda, ýalňyz ýerde, birbada.

– Geň zat!

Beýik Soltan mertdi, ne boldy
Ýa-da aýanmyka ajal aljagy?!
Ýüregi syzýandyr hudaý tarapyn,
Öňünden aýandyr neme boljagy!

Ýürek sessiz
Nesewini örtedi.

–Gamlanma, Soltanym, satma welilik,
Bilip bolmaz Allaň etjek işini!
Sanaglyň dolmasa ýagty jahanda,
Perişdeler gorar mydam daşyňy.

Nesewi hoşlaşyp, gönükdi ýola,
Ýowuz ýerden geçdi, geldi sag-aman.
Toreli görmendi ençe gün beri,
Ynha, sataşdy ol hojaýyn bilen.

– Gel, gadyrdan şahyr, otur ýanymda,
Tbilisden getirdim gürji şerabyn!
Öz ilini tagamyn görersiň dadyp,
Nesipli gün gowuş iline aman.

– Gürjüstanyň meýi – aňrybaş şerap,
Öňden-de bilinýär, men oňa belet.
Ne habar getirdiň, aýtsana şony,
Sag-aman otyrmy, abatmy millet?

Intizar garaýar tagsyr Nesewä,
Hojaýyn sözünü agzyndan gapjak.
Göwnüne ýakymly habar eşitse,
Melhem edip, edil ýüregne ýapjak.

– Oňat habarym ýok, şahyr Toreli,
Habarlaryň bary ýamandan-ýaman.
Oňarsalar bir-birini gemirjek,
Ne sebäpden adamlarda ýok iman!

Şakäsäni doldurdy-da uzatdy,

Niyeti Toreliň açmak göwnüni.
Arzuwy, islegi amala aşsa,
Aç-açan çöşlejek göwün düwnüni.

Şerabyň ýüzüne bakmady şahyr,
Hojaýyndan ala gözi aýranok.
Horlanan, nur öçen, halka atan ýüze
Seredýär, syn edýär, göwün galanok.

– Toreli, iç, ýogsam özüm içerin,
Günä dälidir içmek gürji şerabyn.
Sebäbi ol içgileriň gowusy.
Değişdi. Sazlajak şahyryň tabyn.

Toreli şerabyň içdi ýarsyny.
– Tagsyr!

Sizem görüpsiňiz ýesirlik zulmun,
Habara garaşma galmady takat.
Gürjüstanda näme täzelikler bar?
Aýtsana, hojaýyn, meň göwnüm tukat!

– Kejirliňiz bilen etdiňiz heläk,
Özüňizi, bizi goýduňyz oda.
– Şahyr üçin, ine, saňa täzelik,
Geçen günlerini saldy ol ýada.

«Gürjüler öz samsyklygy sebäpli,
bela galdy» diýenini ýatlady.
Horezmiň şowsuzlyga uçranyn
Şahyr derrew ýeke sözden aňlady.

– Eger Rusudan saňyz akyllý bolsa,
Soltana aýallyk etse boljakdy.
Gülleýän, rowaç alýan ýurduňyz
Şadyýan durmuşda ýaşap biljekdi.

Garyndaşlyk açylsa gürjüler bilen,
Aldym-ha-berdimli uruş bolmazdy.

Goňşy-golam ýurduň birleşse bary,
Mongollar sürünip bize gelmezdi.

Soltana barmaga bolmanrazy,
Garşylyk görkezip gurduňyz söweş.
Indi-de aldyňyz almytyňyzy,
Soltan sagdan-soldan eýledi döwüş.

Jelaleddin girip gazap donuna,
Gabat gelen şähri ýykdy-ýumurdy.
Ne gözəl şähri, şalar köşgüni,
Uçdantutma barysyna ot berdi.

– Tagsyrym!

Bu täzelik del.

– Täzelik, Soltanym duýdy ýalňyşyn,
Gürjä uruş başlap hata edenin.
Ökünýär, düşünyär, indi ýok peýda,
«Gahar-kapyr» şoň ugruna gidenin.

Asudalyk gitdi biziň Soltandan,
Siziň topragňyza basaly beri.
Ozal diňe mongollardy howply,
Indi goşalandy, gürjüler biri.

Siz gürjüler, ol ýeňsesin öwürse,
Kebzesinden goýberjek siz hanjary.
Goňşy ýurtlar bilen dil düwüşdiňiz,
Soltana garşydaş töwerek bary.

Soltan ýeňilmezdir, biliň öňünden,
Gapylllykda çozup, bolsaňyz namart.
Eýle bolsa, dogrusyny biljek däl,
Jelaleddin ýaly boluň mydam mert.

Hileli ýeňişe ýeňiş diýmezler,
Göreşjekmi? Tut guşagy bilme-bil.
Merdi tanar meýdan, biler bolsaňyz,
Göroglyň it urşun ýadyňyza sal.

Soltan ýalňyş saýýar size çozanyn,
Siz-de çaknyşygy ýalňyş saýmaly.
Agzybirlik gerek iliň baryna,
Dyňç baýyň gadyr-gymmatyn bilmeli.

Jelaleddin özi heläk bolýança,
Gurt ýaly darajak, saýman soňuny.
Garpyşdyňyz, ýatlaň Garnis dagyny,
Şol uruşda gördüňiz-ä öňüni.

Ölmese gürjüleň çykar soňuna,
Adyňyz-soruňyz ýiter dünýeden.
Onuň üçin uruş-söweş gerek däl,
Saklanalyň indi, geçmeliň çenden.

– Tagsyr!
Tutuş halky ýok etmeklik mümkin däl.

– Mümkin däl zat ýokdur Soltan öňünde,
Indi oň öňünde iki mesele:
«Ýa boýun egerler, ýa-da gyrylar»,
Sataşypdyr gaharjaňlyk kesele.

Özbekler, täjikler, türkmeni, kürti,
Azerbaýjan, gürji, türkleriň ili.
Horezm şa birikdirdi başlaryn,
Agzybirlik bolsa, guradar Nili.

Muhammet şa öleli raýatly iller
dargadylar. Hersi boldy özbaşdak.
Duran bolsa mongollara garşydaş,
Çingiz hany gömerdiler başaşak.

Jelaleddin atasynyň tuguny
Yslam ýurtlarynda göterjek ýene.
Hemmesini bir döwlete girizip,
birleşdirjek. Dagynlyk ýetdi çene.

Ýene bir maksady ýürekde besläp,

Gürjülerem saljak yslam dinine.
Din-de, güýç-de birleşmeniň ugrunda,
Arka durup, hossar boljak iline.

Indi näme gerek gowga-galmagal,
Öň tabynmyň, ýene tabyn bolmaly.
Ynsan gyrylmasyn ýeriň ýüzünde,
Diýilmesin «Almaly ýa ölmeli».

Rahatlyk bolsa güllär ýurdumyz,
Garyp-gasar işleýärmí? Ýaşasyn!
Zähmetiniň rehnetin görsünler,
Jennet bagy ýaly döwür başlansyn.

Nesewi gürledi dyzmaç-gaharly,
Soň üýtgetdi gürrüňiniň hörpüni.
Ýöne syrdaşlygyň bozuldy ýoly,
«Gahar-kapyr», aňlamady parhyny.

Iýmeden, içmeden galdy Toreli,
Ikisiniň içi öwrüldi kirşe.
Aralar açyldy, daşlaşdy barha,
Soňuny kim bilýär, gitdiler aşa.

Şahyr otagyna geldi keýpsiz,
Bir özi galyppy tagsyr ýanynda.
Özgeler iliniň ýazdy taryhyn,
Gutardy, gitdiler, öňräk ilinde.

Toreli-de hemmelerden öňürti
Ýazyp gutarypdy gürji taryhyn.
Entegem saklaýar tagsyr ýanynda,
Ölçäp dökýär ýagşy-ýamanyň parhyn.

Nesewi parahat, sada gürläýän
Ýukaýürek danalaryň hilinden.
Toreli görmändi gaharly halda
Tagsyrynyň geçen durmuş ýolundan.

Köşk şahyry synçy, ýiti zehinli,
Ol gaharyň manysyny eledi.
Horezm Soltany Jelaleddiniň
Ölümini Ýaradandan diledi.

– Horezmliň güýji synan bolmaly,
Paltasy degenidir dagyň daşyna.
Ezraýyl demirli, ganly penjesin
Eňterip gelýändir Soltan başyna.

Nesewiň aýdýany bolaýsa dogry,
Ol heläk bolmanka etjegin eder.
Ulus-ili gyryp, ýumurar ýurdy,
Tiziräk ilime ýetsedi habar.

Külli ýurduň, iliniň bähbidi üçin
Oň kastyna çykan tapylmazmyka?
Ahmallykda bulaň ýatan mahaly
Gürjiniň «goçlary» topulmazmyka?

Toreliň özi-de Soltanyň janyn
Jähenneme ibermege taýyndy.
Köşkden ýesirlige düşeni üçin,
Hökümdaryň hut özüne haýyndy.

Mekannyň üstüne injek gaý-tupan
Gozgalaňa saldy şahyr janyny.
Ýesirlikde alajyny tapanok,
Ol-da merdiň biri, aljak ganyny.

Barha gaçdy bu durmuşyň lezzeti,
Kelep uýy ýitdi, çykdy bizary.
Dynamaly bolsa-da ýagty jahandan,
Gaşyn çytman gitjek, ildi azary.

Kelle tarda gopdy inçejik tama,
Gürjüler çydamaz arly-namysa.
Öz ýanyndan ahyr geldi karara,
Güýç ýygnaýlar hem ýeňerler tamasy.

Garaşylmadyk waka
döredi birden.

Toreliň otagna girdi hojaýyn,
Dep boýunça çagyrardy şahyry.
Diwan kethudasyn ýesir ýanynda
Henize çen gören ýokdy ahryry.

Nesewiniň ýüzi çytyk, gaharly,
Şahyr aljyrady, diýdi: «Geç, otur!».
Töre geçdi Tagsyr, epdi dyzyny,
Kitaby uzatdy. Aldy-da şahyr:

–Meniň hojaýynym, näme gaharly?
– Duýdansyz gelene berdi sowaly.
Içini hümlädýär, ne beýle bolýar,
Ýa-da erbetmikä Soltanyň haly?!

– Soltanymyň derdi – meniň derdimdir,
Soltanyň pikiri – meniň pikirim,
Soltanyň hasraty – meniň hasratym,
Ýa Allanyň geldimikä gahary?

Ýaradan bendesne etse gahary,
Belanyň zyndan ýollarmyş bela.
Jelaleddin ozal betbagtçylygy
Az görenok ahry, gördi on ýola.

Depesinden sahatly Soltanyň
Apat bir belany ýollady ýene.
Iň eý görýän oguljygy aýryldy,
Agyr matam tutýar Soltanmyz, ine!

Ýiti päki ýüregini çäkledi,
Gyým-gyým boldy, sen ýöne goýaý!
Alla rehim etsin Jelaleddine,
Sabyr, kuwwat bersin, Allahym diýäý!

Toreli aňşyrdy, golaýda Soltan,

Her gezek gelende döreyär wagyr.
Üýtgeşik adamlar peýda bolýarlar,
Şeýle geçip barýar gowgaly döwür.

– Tagsyrym!

Soltanyň haýsy ogly hakda aýtdyňyz?

– Soltanyň iň eý görýän ogly Duşhan,
Tarpa-taýyn gitdi, gynanýar şoňa.
Uly ilini bilýän zadyn gizlemen,
Gelşikli zat däl-de, aýdaýyn saňa.

Haremhanaň iň görnükli gözeli –
Perizat zenandan bolupdy ogly.
Şol gelniň göwrelidigni bilende,
Guly Akaşmülke dakypdy ony.

Alty aý geçende dogupdy çaga,
Ulalansoň, ese-boýa galanda,
Jelaleddiniň – agyn özi bolaýdy,
Öz ogly edindi, boldy ýanynda.

Ogullaryň hemmesinden eý gördi,
Ýatanda-turanda mydam zzynda.
Akylly oglandy, ýiti zehinli,
Dana sözler kändi onuň dilinde.

Soltan oň üstünde urdy pelesaň,
Tebipler tapmady derdine derman.
Ýaşlykda ötenne gynandy biçak,
Panyda gaharly, köp çekýär arman.

Soltan häzir ederini bilenok,
Öten ogluň başujunda mydama
Gözýaş edip zarlap otyr, näşükür,
Ýüki agyr, aýdarly däl adama.

Soltanyň uçuran şowsuzlyklarna,
Täleýiniň ters gelenne aglaýan.

Sen şahyrsyň, beletsiň-le dertlere,
Hesretiňi ile açsaň kemelýär.

Göwnüňde besläniň geçse gazala,
Bi dünýede oňa ýetes näme bar?
Häzir meni geň görýänsiň, şahyrym,
«Akylyndan azaşypdyr tagsyr-a»
Diýmegiň-de mümkindir seň, Toreli.

Ýöne geň galara zat ýok bu taýda,
Niçeleň gussasyn şerap egisýär.
Keýpini kökleýär içhä-de-içlik,
Ol wagtyny keýp-sapada geçirýär.

Käbirleri kitaplara höwrügýär,
Käbirleri gazal ýazýar joşgunly.
Men-de gazallary ýazdym özüme,
Ýöne ile çykmagyna müýnli.

Käbirleri goşgy ýazýar setirläp,
Şygyrlarna garaýarlar höwesli.
Kä içinden, kä daşyndan okaýar,
Käte sessiz, käte okaýar sesli.

Bujagaz bolgusyz dörän şygyrlar
Bir kişini geň galdyrar öýdemok.
Gowganyň içinde gezseň mydama,
Gaýgyly pikirde şygyr döränok.

Gazalyň sözleri dömsün ýürekden,
Şygyrlarym – köne arabaň tigri.
Jygyldydan doly ýaly içleri,
Oka-da, synla sen, gürji şahyry!

Adam irde-giçde çyrşan zadyny
Görkezjek bolýarmyş başy çykýana.
Ysnyşma hyýaly gelýär başyňa,
Hyrydar bolýarsyň gülüp bakýana.

Sensiň ilki baha berjek şygryma,
Kitaby oka-da, aýtgyn göniňi.
Derde ýarajakmy?
Ýazanyňa degjekmi?
Ile peýdasy barmy?
Çeperçiligi nähili?

Ine, çekinme-de, aýt sen şulary!
Toreli aljyraň, diýmedi hiç zat.

– Gazallary gowşak bolsa näderkäm?!
Hökman dogrusyndan gelmeli bolar.
Tagsyr göwni üçin öwäýsemmikä?
Nesewi danadyr, dogrusyn biler.

Ýaranjaňy, öwmekligi halanok,
Halamadygymy aýdaýyn menem.
Hakym ýog-a edebiýaty ýoýmaga –
Pikiriň ýumagy saraldy bir dem.

– Şahyrsumaklar dek samsyklaç ýazmaz,
Özgeleriň ýazan şygryn seljerýär.
Gazallaryň manysyna düşünýär,
Ugursyz bir zady getiren däldir.

Toreli kitaby başlady okap.
Ilkinji şygyrdan çykardy many,
Tereň pikir siňen her bir sahypa.
Takyk meňzetmeden, çuň pikirlerden
Içi doly. Galdy göwün asmana.

– Sepeläbilipdir gazal tohumyn,
Her haçan bolsa-da çykar möwç urup.
Zeminiň köp ýeri bolar hyrydar,
Äleme aýlanar ganatyn gerip.

Çeper şygyr galypyna salynyp,
Tereň pikir siňen hatarma-hatar.
Gözellige gadyr-inçe senedi,

Her hili öwrümler suw ýaly akýar.

Belli-belli şahyrlaryň şygryny
Yzyna tirkejek, biljek tesdirip.
Özüni undupdyr, ylham, göçgün ýok –
Terkidünýä. Başarmandyr ösdürip.

Toreli, tagsyryň talabna görä,
Kesgitli, dogruçylbermeli baha.
Kemtersiz, ok ýaly, çuňňur zehinli
Ölçemeseň, agyr degjek Nesewä.

– Nesewiniň gazallary tawus guş,
Bezenipdir, ganat-peri ýerinde.
Älemgoşar ganatynyň astynda.
Ýüregi urmaýar, gaýgy serinde.

Nesewiň elegiýalar kitabynda
Manysyz ömürler, täleý görünýär.
Hakyky gam-gussalardan doludy,
Gyndan çykan ajal gyljy sürünýär.

Ençe gün Toreli galdyrman başyn,
Setirme-setirläp okady baryn.
Ynha, öňünde dur hökümlü tagsyr,
Nesewi şahyra duýdurdy müýnün.

– Häzir hiç zat aýtjak bolma! Gerek däl.
Ýene-de kitaby goýýaryn sende.
Köpräk oka, öz pikiriň ýazyp ber,
Çyn zady kyn bolar aýtmak göni.

Ýesir men, gulduryn diýme özüňe,
Öz pikriňi dogry geçir kagyza.
Kärdeş, dost hökmünde sorayan senden,
Bolşy ýaly ýazgyn, ynanaý söze.

Biderek şöhratdyr öwgi gerek däl,
Öwgüden hut öler ýaly çekinýän. –

Nesewi ör turdy, turdy şahyr-da.
– Gideli, şahyrym, çykaly daşa
Hem tämiz howadan bir dem ganaly!

Asmanda Aý ýere saçýar nuruny,
Hemme ýatyr. Her ädimde garawul.
Birdenem Nesewi düşdi howsala:
– Bir ýerde gizlen! Soltan gelýär. Çekil!

Toreli garaňky çadyra girdi.
Keçe tapdy, aşagynda gizlendi.
Gülsüldeýän ýürek ýarjak gursagy,
Ýüregine, gaýratyna ýüzlendi:

– Bäş ýyl bäri ýesirlikde garaşdym.
Gökdäki duşuşyk ýerde gowuşdy.
Bars kimin topulsam, böksem üstüne,
Gaýrata gal, ynha, Soltan-a duşdy!

Bokurdakdan alyp, gygyrtman bogsam?
Ýok beýtmäýin,
Garawul duýar.
Öz hanjary bilen ursam gursakdan?
Ýok beýtmäýin,
Sowut geýendir.
Iň gowusy gaňryp damak çalaýyn,
Dökülen gan –
Watan namysy üçin!
Çem geldi Torelä tutluşjak bolsa,
Çadyryň agzyna geldi duşmany.
Güýji synamaga ýakyn arasy,
Şahyr başarmady, bildi çenini.

Çadyryň içine girdi-de Soltan,
Tabydy goýansoň ýakdy çyrany.
Didesinden ganly ýaşy sepeläp,
Yeňledýärdi ýürekdäki azary.

Çöke düşüp iki-baka yranyp,

Maňlaýyn ýumruklap, ýaýkady başyn.
Pelesaň urýardy tabyt başynda,
Ýürek endireýär, görenok daşyn.

Ogul saçyn aýa bilen sypalap,
Mähir bile ysgaýardy balasyn.
Birdenem ýaraly şir dek turdy-da,
Gahar bilen gyndan syrды gylyjyn.

Şahyr çokunýardy ýaradan Alla,
Soltanyň halyna doldy damagy.
Ýüregi ýumşady, ýaş doldy göze,
Söbük sandyraýar, gagşap eňegi.

Biygtyýar özün goýberdi aşak,
Gylyç honda ýatyr ýere ýazylyp.
Al, ine, şahyr, gezek sendendir
Diýilse-de, şahyr, urmady dözüp.

Ýetişdi Nesewi, geldi üstüne,
Şahyr gorkup, başga ýere çekildi.
Garpuşmaklyk indi galdy yzynda,
Aldym-berdim hyýal aman sowuldy.

(dowamy bar)... Poemalar